

МОНГОЛ ДАХЬ ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН КВОТЫН ХЭРЭГЖИЛТЭД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

Д.Ундрах

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн дэд профессор

Б.Болорчимэг

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн магистрант

Хураангуй

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд Монгол дахь эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцооны өнөөгийн байдал, хуульчилсан квотын хэрэгжилтийг судлахын сацуу квотын механизмыг нутагшуулах талаар зарим саналыг дэвшүүлсэн болно.

Түлхүүр үгс: жендер, Монголын эмэгтэйчүүд, улс төрийн оролцоо, квотын арга

Удиртгал

Монгол Улс 1992 онд шинэ Үндсэн хуулиа баталж “хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, үндэснийхээ эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдэлж, эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилго болгоно” хэмээн зарлан тунхагласнаас хойш 8 удаагийн төрийн эрх барих дээд байгууллагын сонгуульд ард нийтээрээ оролцлоо.¹ Ардчилсан тогтолцоо руу шилжих үйл явц өрнөж эхлэсэн он жилүүдэд олон намын тогтолцоо бий болж, иргэний нийгмийн дуу хоолой бэхжиж төрийн бус байгууллагууд тэр дундаа эмэгтэйчүүдийн санаачлагатай ТББ-ууд олноор төрөн гарч эмэгтэйчүүд иргэний эрх, улс төрийн эрх, эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг дуугарч тэмцэж эхэлсэн. Гэвч шийдвэр гаргах түвшин дэх эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо төдийлөн

¹ Монгол Улсын Үндсэн Хууль. 1992.УБ

хангалттай төвшинд хүрч чадахгүй байгаа энэ үед Монголын эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог квотоор хангах механизм, түүний хэрэгжилтийн өнөөгийн байдлыг тодруулан гаргахыг энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд зорьлоо.

Квотын механизм

Улс төрд идэвхтэй оролцож байгаа эмэгтэйчүүдийн тооны өсөлт ихээхэн удаан байгаатай холбоотойгоор, улс төрд тэдний тэнцвэрийг хангахаар олон төрлийн арга хэмжээг авдаг. Үүний нэг нь эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх квотын системийн механизм бөгөөд квотоор дамжуулан тэдний оролцоог баталгаажуулснаар дэлхийн хэмжээнд шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн төлөөлөл аажмаар нэмэгдэж байгаа билээ.

Квот нь анх улс орнуудын дотоодод эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс шийдвэр гаргах түвшинд тэгш эрхтэй оролцох зарчим дээр нэгдсэнээс үүдэлтэй. Иргэний болон Улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт (1966), Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай НҮБ-ийн конвенц (1979), Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал (1946) мөн НҮБ-ын дэлхийн эмэгтэйчүүдийн 4-р их хурлын “Бээжингийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөө” (1995) зэрэг олон улсын гэрээ конвенц, тунхаг баримт бичгүүдээр “ардчилал, түүний зөв зохистой хэрэгжилтэнд” эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн шийдвэр гаргах түвшинд тэгш оролцох боломжийг хангах тусгай арга хэмжээ авахыг засгийн газруудад уриалснаар квотын систем хэрэгжих гараагаа эхэлсэн байна.

Засгийн газар, парламент болон орон нутгийн зөвлөл гэх зэрэг сонгогдох болон томилогдон ажилладаг байгууллагууд дахь эмэгтэйчүүдийн төлөөллийг нэмэгдүүлэхэд квотын гол зорилго оршино. Өргөн хэрэглэгддэг квотын гурван гол төрөл байдаг ба эдгээр нь *хуульчилсан, суудал хадгалах* болон *намын квот* юм².

Монголын эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо ба квотын өнөөгийн байдал

Монгол улсад 1921 онд Ардын хувьсгал ялж, 1924 онд БНМАУ-ын Анхдугаар Үндсэн хуулийг батлахдаа эмэгтэйчүүдийн сонгох сонгогдох эрхийг баталгаажуулсан байдаг. Тус Анхдугаар Үндсэн Хуулийн Нэгдүгээр бүлэгт Монголын жинхэнэ ардын эрх чөлөөг илтгэн тунхаглах нь хэмээгээд тус бүлгийн

² Krook M. L. 2009. Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide, 3-35. Oxford University Press

арван нэгдүгээр зүйлд :“Тус улсын харьяат ард түмэнд угсаа, шашин, эрэгтэй, эмэгтэй гэдэг ялгаваргүй нэгэн адил эрхийг эдлүүлбэл зохино” гэж заасан байна.³ Ийнхүү эмэгтэйчүүдийн эрх, сонгох сонгогдох эрх БНМАУ-ын Анхдугаар Үндсэн хуулиар анх баталгаажсанаас хойш 1940, 1960 оны Үндсэн хуулиудаар дахин баталгаажиж иржээ. 1960-1980 оны хооронд эмэгтэйчүүд нийгэмд эзлэх тодорхой байр суурьтай, нийгмийн идэвхтэй гишүүн байж, төрийн захиргааны болон улс төрийн удирдах ажил тодорхой хэмжээнд хийж байсан байна.⁴ Мөн 1924 онд МАХН-тай хамт Монголын Эмэгтэйчүүдийн холбоо байгуулагдаж, төсвөөс санхүүжиж байжээ. Тухайн үед социалист үзэл суртлын нөлөө хүчтэй байсан тул бүх нийтийн тэгш эрхийг тунхаглахын сацуу эмэгтэйчүүдийн шийдвэр гаргах түвшний төлөөллийн квотыг 25% хүргэх бодлого хэрэгжиж байжээ. Үүний үр дүнд Ардын Бага хуралд 1931 онд сонгогдсон депутатуудын 30% нь эмэгтэйчүүд байсан түүх байна. Хэдий эмэгтэйчүүд тодорхой хэмжээний байр сууринд хүрсэн боловч, улс төр, ялангуяа шийдвэр гаргах түвшний бүх албан тушаалд зөвхөн эрчүүд томилогддог байв.⁵

Монголд социалист тогтолцоо нуран унаж, ардчилсан нийгмийн тогтолцоонд шилжсэн шилжилтийн он жилүүдийн эхэнд 1992 оны анхны Үндсэн хууль батлагдаж эмэгтэйчүүдийн сонгох сонгогдох эрх хадгалагдан үлдсэн хэдий ч шилжилтийн өмнөх үеийн 23%-иас 1992 оны анхны УИХ-д эмэгтэй гишүүдийн эзлэх хувь ердөө 3.9%⁶ болтлоо буурчээ.⁷

Хэдий тийм боловч Монгол оронд өрнөсөн улс төрийн үйл явцад эмэгтэйчүүд идэвхитэй оролцсоор байсан бөгөөд иргэний нийгмийн дуу хоолой болох анхны ТББ-ууд 1990-ээд оноос байгуулагдаж эмэгтэйчүүдийн үндсэн эрх, улс төрийн эрх, оролцоог дээшлүүлэхэд анхаарлаа хандуулж үйл ажиллагаагаа чиглүүлэх болжээ.

Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо, квотын тухай ярих үед квотыг нэвтрүүлэхэд оролцдог гурван гол тоглогч болох *иргэний нийгмийн байгууллага, улс төрийн элитүүд, олон улсын байгууллагын* аль аль нь Монголд нөлөөллөө үзүүлсэний дүнд квотыг хэрэгжүүлэх үндсэн 4 хэрэгцээ шаардлагын нэг болох

³ Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Анхдугаар Үндсэн Хууль. 2007.УБ

⁴ Alan J. K. Sanders. 2017 Historical Dictionary of Mongolia. 882-889. Boulder: Vol II. (Fourth Edition)

⁵ United Nations Development Fund for Women: Country Report. 2001. Country Report. 53-63. New-York-UN

⁶ Одгэрэл Б., 2014. Улс төрийн шийдвэр гаргах түвшинд Монголын эмэгтэйчүүдийн оролцоо: төлөв байдал, чиг хандлага харьцуулсан шинжилгээ). УБ

⁷ United Nations Development Fund for Women: Country Report. 2001. Country Report. 53-63. New-York-UN

эмэгтэйчүүд улс төрийн оролцоогоо нэмэгдүүлэхийн тулд дотоодын ТББ-ууд олон улсын байгууллагуудтай хамтарч ажиллах байдлаар эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэх арга замыг эрэлхийлж эхэлсэн байна. Монголын эмэгтэйчүүдийн хувьд 1995 онд зохион байгуулагдсан Дэлхийн Эмэгтэйчүүдийн олон улсын дөрөвдүгээр бага хурлын дараагаар Бээжингийн тунхаглал, үйл ажиллагааны хөтөлбөр батлагдаж, үүнд 189 орон гишүүнээр элссэн үйл явдлын нөлөө их байв. Дэлхийн Эмэгтэйчүүдийн олон улсын дөрөвдүгээр бага хуралд оролцсон нь дэлхий нийтийн хэм хэмжээ, үзэл баримтлал, шинэ дэвшилтэт үзэл санааг Монголдоо нэвтрүүлэх сэдлийг хүчтэй төрүүлсэн байна. Энэ хурлын дараа анхны ТББ-уудын эвсэл, холбоодын зүгээс 1996 оны сонгуулийн өмнө квотыг нэвтрүүлэх нь эмэгтэйчүүдийн манлайллыг шийдвэр гаргах түвшинд гаргахад нөлөөлөх гол хүчин зүйл хэмээн санал тавьж ⁸ улс төрийн намуудад эмэгтэйчүүдийн төлөөллийн квот тогтоох саналыг дэвшүүлж, улс төрийн намууд болон сонгогчдод хандан эмэгтэйчүүдийг сонгуульд олноор нэр дэвшүүлэх уриалга гаргажээ. Эдгээр үйл ажиллагааны дүнд 1996 мөн 2000 оны УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшиж сонгогдсон эмэгтэйчүүдийн тоог 1992 оныхтой харьцуулахад бараг 10.5% болж өссөн байна. Мөн иргэний нийгмийн дуу хоолой улам идэвхжих болж 1990 оны сүүл гэхэд 30 гаруй эмэгтэйчүүдийн ТББ бүртгэгдсэн байдаг байна.

Хүснэгт 1. Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн шийдвэр гаргах түвшинд эзлэх байр суурь, 1997 он

	Нийт	Эмэгтэй
Монгол улсын ерөнхийлөгч	1	0
Улсын Их Хурлын Дарга	1	0
Улсын Их Хурлын Дэд Дарга	1	0
Ерөнхий Сайд	1	0
Улсын Их Хурлын Гишүүд	76	8
Засгийн газрын гишүүд	9	1
Төрийн нарийн бичгийн дарга нар	9	0
Элчин сайдууд	22	0

Эх сурвалж: United Nations Development Fund for Women: Country Report. 2001

⁸ Tsetsejgargal Ts. Women's NGO in Mongolia and their role in Democratization, VNU Journal of Social Sciences and Humanities 28, No.5E (2012)1-12

1990-ээд оны сүүл үед олон эмэгтэйчүүд төрийн дээд шатны байгууллагуудад ажиллах болсон ч шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн төлөөлөл харьцангуй бага хэвээр байсан юм.

Монголд квот нэвтэрсэн хууль эрх зүйн орчин хэрхэн бүрэлдсэнийг тоймловол, бидний судалгааны гол сэдэв болох квотыг Монголд нэвтрүүлэх эхэн үеийн тоглогч нь эмэгтэйчүүдийн хөдөлгөөн болох ТББ-аас эхэлж энэ нь улмаар өргөжиж “Эмэгтэйчүүдийн аж байдлыг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр”-т 2000 он гэхэд төр засгийн, төв орон нутгийн сонгуульт ба томилолтын удирдах дээд албанд эмэгтэйчүүдийн төлөөллийг 20-иос доошгүй хувьд хүргэх зорилт дэвшүүлсэн ч тухайн үеийн хууль тогтоомж, хөтөлбөрүүдийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх механизм, чадавхи дутмаг байснаас шийдвэр гаргах түвшин дэх эмэгтэйчүүдийн төлөөлөлд төдийлөн өөрчлөлт гараагүй байна. Мөн 2000 оны сонгуулийн өмнө эмэгтэйчүүдийн ТББ-ын эвсэл нэгдлээс улс төрийн намуудад илүү олон эмэгтэйчүүдийг сонгуульд нэр дэвшүүлэхийг уриалж байсан юм. Учир нь 1992-1996 оны сонгуулиар сонгогдсон 3 эмэгтэй гишүүдийн төлөөлөл хангалттай байгаагүйгээс гадна тэдний үзүүлэх нөлөө харьцангуй бага байсан юм. Тухайн үед эмэгтэйчүүдийг зайлшгүй шийдвэр гаргах түвшинд оролцуулах ёстой гэхээсээ илүү хүйсийн мэдрэмжтэй бодлого хэрэгжүүлэх, нийгмээс эмэгтэйчүүдийн хүртэх ашгийг нэмэгдүүлэх тал дээр илүү анхаарч байсан цаг үе байв. Мөн энэ үед сонгогчдын хандлага намыг сонгох байснаас үүдэлтэй нэр дэвшигчийн жагсаалтанд эмэгтэйчүүдийг оруулах нь тун төвөгтэй байсан юм.⁹

Монголд улс төрийн квотыг нэвтрүүлэх замаар эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог хангах нийгмийн захиалга аяндаа бий болсон гэж нэг талаар үзэж болох юм. Учир нь ардчилсан тогтолцоонд шилжих, зах зээлийн эдийн засагт дасан зохицох, ажил орлоготой байх, хувь хүн өөрөө өөрийгөө хариуцах шаардлага тулгарахын цагт нийгмийн стресс, бухимдал, архидалт дээд цэгтээ хүрч хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэл маш өндөр хувьд хүрсэн. Иймд жендерийн мэдрэмжтэй бодлого хэрэгжүүлэх, хууль тогтоомжуудыг шинэчлэх бодит шаардлага тулгарсан. Улмаар эмэгтэйчүүдийн ТББ-дын зүгээс багагүй хүчин чармайлт гаргаж Шинэ Үндсэн хуулийн үзэл санааны дагуу хууль тогтоомжуудийг шинэчлэн боловсруулах, нэмэлт өөрчлөлт оруулах ажлын хүрээнд жендерээр

⁹ United Nations Development Fund for Women: Country Report. 2001. Country Report. 53-63. New-York-UN

ялгаварласан хууль тогтоомжийг хянаж нягтлан, нэмэлт өөрчлөлт оруулж, эмэгтэйчүүдийг хүчирхийлсэн үйлдлийг “хүүхэд, гэр бүл, нийгмийн ёс суртахууны эсрэг эрүүгийн гэмт хэрэг”-т тооцон эрүүгийн ял хүлээлгэх агуулга бүхий заалтуудыг шинэчлэн найруулж Эрүүгийн хуулинд оруулсан байна. Мөн Хөдөлмөрийн тухай хуулинд хүүхэд асрах чөлөөг зөвхөн эхэд олгож байсныг эцэгт нь мөн адил олгож болох заалтыг 2003 онд нэмж оруулсан ажээ.

Цаашилбал, Засгийн Газраас 1996 онд баталсан “Эмэгтэйчүүдийн аж байдлыг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр”-ийг орчин үеийн хөгжлийн чиг хандлага болон бодит хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн “Жендерийн тэгш байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр” болгон өөрчилж 2002 онд Засгийн газрын 274 дүгээр тогтоолоор баталсан боловч эхний шат төдийлэн амжилттай болж чадаагүй нь хөрөнгө санхүүжилт, техникийн нөөц бололцоо, хариуцсан хувь хүн байгууллага байхгүй байсантай холбоотой байв.

Хожим 2006 оны нэгдүгээр сард Засгийн Газрын V тогтоолоор хоёрдугаар шатны буюу 2006-2008 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны үндсэн стратегийг баталжээ. Мөн Жендерийн Тэгш байдлыг хангах Үндэсний Зөвлөлийг Жендерийн Тэгш Байдлыг Хангах Үндэсний Хороо болгон өргөжүүлж, хорооны даргаар Монгол Улсын Ерөнхий Сайд ажиллах болжээ. Тус хороо байнгын ажиллагаатай ажлын албатай болсон нь жендерийн асуудлыг хариуцсан үндэсний нэгж, механизмтай болсноороо маш том давуу талыг бий болгосон юм¹⁰.

Мөн Жендерийн Тэгш Байдлыг Хангах Үндэсний Хороо байгуулагдсаны дараа гарсан нэгэн томоохон дэвшил бол 2005 оны 12 дугаар сарын 29-ний өдөр УИХ-ын Сонгуулийн тухай хуулийн 28-р зүйлийн II заалт болох “Нам эвслээс нэр дэвшүүлэх” гэдэг хэсэгт: “...Нам эвслээс нэр дэвшигчийн 30-аас¹¹ доошгүй хувь нь эмэгтэйчүүд байна” гэсэн заалт оруулсан явдал юм. Сонгуулийн хуулинд оруулсан энэ заалт нь *хуульчилсан квот* бөгөөд аливаа улс орны хууль, Үндсэн хууль, сонгуулийн тухай хууль зэрэгт энэхүү квот тусгалаа олж байж цааш хөгждөг байна.

Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэх хүчин чармайлтын хүрээнд квотын системийг албан ёсоор Сонгуулийн хуулиндаа тусгасан нь Монгол улсын хувьд ардчиллаа бэхжүүлэх, жендерийн эрх тэгш байдлыг хангахад чиглэсэн

¹⁰ Цэцэгжаргал Ц., 2009. XX зууны Монголын эмэгтэйчүүд XX зуунд хувьсал, өөрчлөлт. УБ

¹¹ Монгол Улсын УИХ-ын Сонгуулийн тухай хууль. 2005. УБ

нэгэн томоохон алхам байсан бөгөөд квотын хувьд хуульчлагдсан нь томоохон амжилт болсон юм.

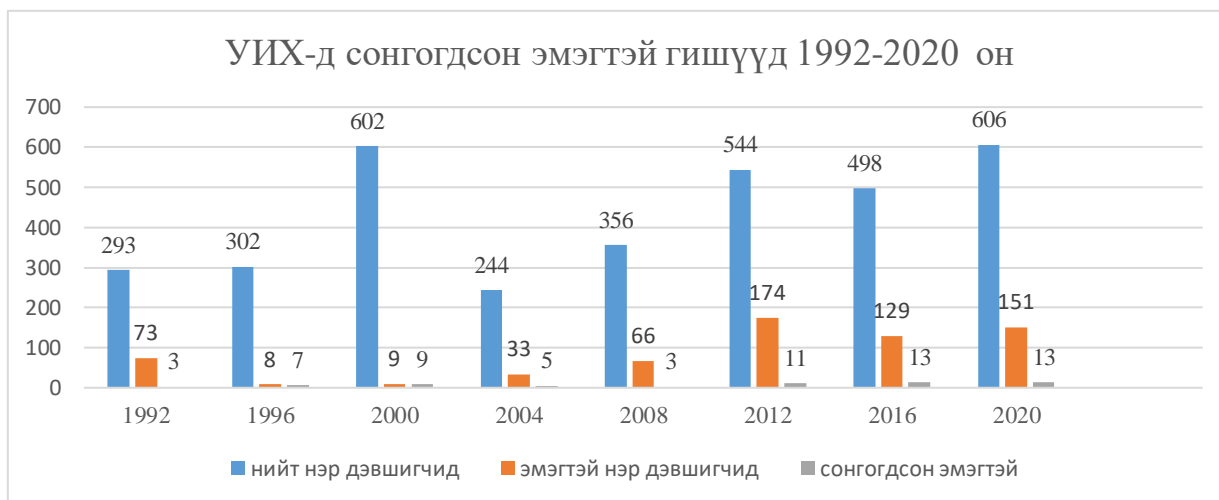
Гэвч төд удалгүй энэхүү дэвшилд маш том ухралтыг авчирсан үйл явдал болсон. Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн манлайлал, оролцоог улс төрийн элитүүд болсон намын лидерүүд тийм ч их дэмжихгүй байсны уршигаар 2007 оны 12 дугаар сарын 26-ны өдрийн УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулиар өмнө дурдсан “Нам, эвслээс нэр дэвшигчдийн 30-аас доошгүй хувь нь эмэгтэйчүүд байна” гэсэн заалтыг хүчингүй болгожээ. Энэ өөрчлөлтийг дагаад Монгол улсын гадаад нэр хүнд ардчилсан орнуудын хувьд ардчиллаас ухралт хийсэн гэдэг нэр хочийг ихээхэн дагуулах болсон¹². Үүгээр ч зогсохгүй нь Монгол улсын төр “Мянганы хөгжлийн зорилт”, “Жендерийн тэгш байдлыг хангах тухай хууль” зэрэг хуулиудын зорилтоос буцсан, бүхэлдээ эрх тэгш байдлыг хангах ардчилсан зарчмаасаа ухарсан алхам болсон юм.

Сонгуулийн хуулийн энэ өөрчлөлтөөс улбаалаад Монгол улс ардчиллын түүхэндээ ухралт хийсэн орны тоонд багтах болсон төдийгүй 2008 оны парламентийн сонгуулийн үр дүнд 3 эмэгтэй гишүүн сонгогдсон нь дээрхийг мөн батлана.

¹² Otgoо Jargal. 2012. Mongolian Women’s Participation in Politics. Available at <https://futurechallenges.org/local/mongolian-womens-participation-in-politics>

График 1. УИХ-д нэр дэвшсэн болон сонгогдсон байдал /хүйсээр/ 1992-2020

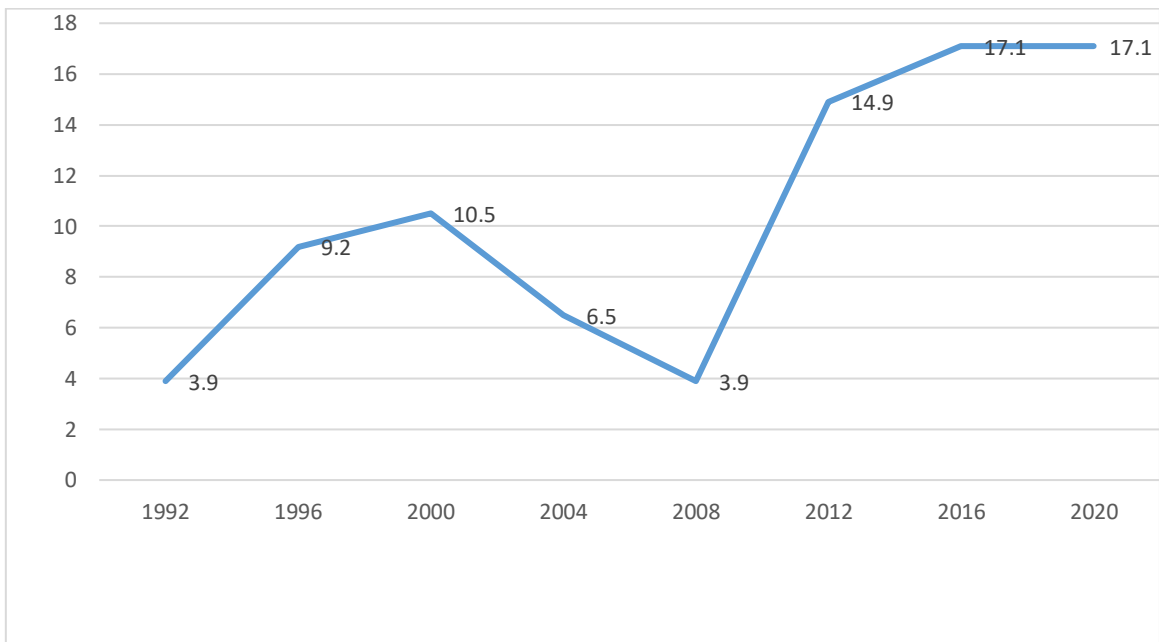
Эх сурвалж: Сонгуулийн Ерөнхий Хороо

Хүснэгт 2. Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн шийдвэр гаргах өндөр албан тушаалд эзлэх байр суурь (2021он)

	Нийт	Эмэгтэй
Монгол улсын ерөнхийлөгч	1	0
Улсын Их Хурлын Дарга	1	0
Улсын Их Хурлын Дэд Дарга	2	1
Ерөнхий Сайд	1	0
Улсын Их Хурлын Гишүүд	76	13
Засгийн газрын гишүүд	16	4
Төрийн нарийн бичгийн дарга нар	14	1
Аймаг, нийслэл засаг дарга нар	22	0
Элчин сайдууд	31	1

Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо

График 2. Монгол Улсын Парламентад суудалтай эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь, 1992-2020

Эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо

Дээрх ухралтаас хойш 2011 оны 12 дугаар сарын 15-ний өдрийн УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн 27-р зүйлийн “Нам эвслээс нэр дэвшүүлэх” гэдэг хэсгийн 27.2 дахь заалтанд “...20-оос доошгүй хувь нь эмэгтэйчүүдийн төлөөлөл байна” гэсэн томъёоллыг оруулсан байна. Мөн 2019 оны 12 дугаар сарын 20-ний өдөр баталсан УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн 30 дугаар зүйлийн “Нам эвслээс нэр дэвшүүлэх” хэмээх заалтын 30.2-т “Нам, эвслээс нэр дэвшиж байгаа нийт нэр дэвшигчийн 20-оос доошгүй хувь нь аль нэг хүйсийнх байна” гэж хуульчилжээ. Улмаар Орон нутгийн Сонгуулийн тухай хуулинд мөн л 2020 оны 1 дугаар сарын 30-ний 29.2-р зүйлд “нийт нэр дэвшигчийн 20-оос доошгүй хувь нь аль нэг хүйсийнх байна” гэсэн заалт оруулжээ.

Эдгээр өөрчлөлтүүдийн дараах Монгол улсын “Жендерийн тэгш байдлын индекс” байнга ухарсан үзүүлэлттэй гарч байна. Тухайлбал, 2018 онд 149 орноос 58-р байранд байсан бол 2020 оны тайланд 153 орноос 79-р байранд оржээ¹³.

Дэлхийн хэмжээнд сүүлийн 30 жилийн хугацаанд эмэгтэйчүүдийн квотыг өөр өөрийн улс орондоо нэвтрүүлэн хэрэгжүүлэх үйл явц маш хүчтэй өрнөсөн бөгөөд 1989-2008 оны хооронд нийт 149 оронд квотын систем нэвтрээд байна.

Сүүлийн 15 жилийн дотор улс үндэстнүүдийн парламентад эмэгтэйчүүдийн төлөөлөл нэмэгдэхэд ихээхэн дэвшил гарсан. 1995 онд дэлхийн хэмжээнд эмэгтэйчүүд нийт парламентын гишүүдийн 11,3%-ийг эзэлж байсан бол 2005 онд

¹³ World Economic Forum.2020. 2021. The Global Gender Gap Report. Geneva: World Economic Forum

энэ тоо 16% болж өсчээ¹⁴. Харин 2021 оны байдлаар дэлхийн хэмжээнд хууль тогтоох байгууллагын 25.5%-ийг эмэгтэйчүүд эзлэх болсон байна. Дэлхийн хэмжээнд хууль тогтоох байгууллага дахь эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувийг бүсчлэн авч үзвэл Европын улс орнууд хамгийн өндөр буюу бүсийн хэмжээнд 44.5% үзүүлэлттэй тэргүүлж байна¹⁵.

Эмэгтэйчүүдийн квот нь улс төрийн шинжлэх ухаанд маш шинэлэг бөгөөд одоо хүртэл бүрэн судлагдаагүй судалгааны объект хэвээрээ байна. Квотыг яагаад хэрэгжүүлэх ёстой вэ? Квот шаардлагатай юу гэдэг хэлэлцүүлгүүд өрнөж, судлаачдын дунд хэлэлцүүлгийн халуун сэдэв болсоор байна¹⁶. Улс орнууд өөр өөрийн орны онцлог, хууль тогтоомж, улс төрийн тогтолцоо, сонгуулийн тогтолцоо зэргээсээ хамаарч квотын 3 төрөл болох хуульчилсан квот, намын квот, суудал хадгалах квотыг хэрэгжүүлж иржээ.

Монгол улсын хувьд хуульчилсан квотыг хэрэгжүүлэх хууль эрх зүйн орчинг боломжийн хэмжээнд бэхжүүлжээ. Хуульчилсан квотын угтвар нөхцөл болж иргэний нийгмийн байгууллагууд 1992 оноос бие даан үйл ажиллагаа явуулж эхлэн олон улсын байгууллага, улс төрийн элитүүдийн урт удаан хугацааны хамтын ажиллагааны үр дүнд анх 2005 оны 1 дүгээр сарын 28-нд шинэчлэн батлагдсан Монгол улсын улс төрийн намын тухай хууль нь “намын удирдах байгууллагын төлөөлөлд орох, сонгуульд нэр дэвших, сонгогдоход үндэс угсаа, арьсны өнгө, нас, хүйс, хөрөнгө чинээ, эрхэлдэг ажил, албан тушаалаар ялгаварлахгүйгээр адил тэгш боломж олгох” тухай зааж өгснөөр эмэгтэйчүүдийн улс төрийн эрхийг хууль эрх зүйн хүрээнд зохицуулж, улс төрийн амьдралд оролцох боломжийг нээж өгсөн томоохон хууль эрх зүйн баримт бичиг болсон байна. Энэ нь квотын хувьд институцийн түвшинд хэрэгжиж эхэлсэн хэрэг бөгөөд 2005 оны 12 дугаар сарын 29 онд батлагдсан Монгол улсын их хурлын сонгуулийн тухай хуулинд “нам, эвслээс нэр дэвшигчдийн 30-аас доошгүй хувьд эмэгтэйчүүд” байна гэсэн заалт оруулсан нь Монгол улсын хувьд хуульчилсан квот болсон юм.

¹⁴ Төгөлдөр Я., 2013. Монголын эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцооны хөгжил, хандлага.УБ

¹⁵ Inter-Parliamentary Union. 2021. Women in Politics: New data shows growth but also setbacks available at <https://www.ipu.org/news/women-in-politics-2021>

¹⁶ Dahlerup, Drude and Freidenwall, Lenita. 2005. Quotas as a Fast Track to Equal representation for Women: Why Scandinavia is No Longer the Model. International Feminist Journal of Politics. Vol 38 no3 available at https://www.researchgate.net/publication/248994967_Quotas_as_a_Fast_Track_to_Equal_Representation_for_Women_Why_Scandinavia_Is_No_Longer_the_Model

Мөн 2005 оны УИХ-аас баталсан 25 дугаар тогтоолоор Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтуудыг баталж, 2015 он гэхэд улс төр, шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоог 30 хувь болгож нэмэгдүүлэх зорилт тавьж, үйл ажиллагааныхаа зарчим болгохыг зааж өгсөн байдаг. Мөн Жендерийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуулийн 2-р бүлэг 8 дугаар зүйлд: Улс төрийн хүрээн дэх жендерийн эрх тэгш байдлын баталгаа гаргаж 8.3-р зүйлд, улс төрийн намын өөрийн төлөөллийн төв болон орон нутгийн байгууллагын бүрэлдэхүүнд аль нэг хүйсийн төлөөлөл 25 хувиас доошгүй байна гэж оруулж өгсөн байна.

Улмаар институцын түвшинд Монгол Улсын Засгийн Газар Жендерийн тэгш эрхийг хангах хууль батласантай холбогдуулан жендерийн эрх тэгш байдлыг хангах 2013-2016 оны стратегийг 2013 оны 1 дүгээр сарын 26-нд баталжээ. Цаашилбал Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030, 2016 оны 02 дугаар 05-нд баталж “нийгмийн хөгжил дэвшилд жендерийн эрх тэгш оролцоог хангах, нийгмийн баялгийн үр шимээс адил тэгш хүртэх таатай орчинг бүрдүүлэх зорилт, Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн зорилтыг тус тус хэрэгжүүлэх зорилгоор Жендерийн эрх тэгш байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр (цаашид "хөтөлбөр" гэх)-ийг боловсруулж, 2017 оны Засгийн газрын 129-р тогтоолоор баталсан байна.

Дэлхийн улс орнуудад хуульчилсан квотоос гадна, намын сайн дурын квотыг ихээхэн хэрэгжүүлж буй практик байна. Намын сайн дурын квот гэдэг нь хуульчилсан квоттой харьцуулахад зайлшгүй Үндсэн хууль, Сонгуулийн хууль зэрэгт нэмэлт өөрчлөлт оруулалгүйгээр улс төрийн намууд сайн дурын үндсэн дээр дотоод дүрэм журамдаа квотыг нэвтрүүлж хэрэгжүүлэх боломжтойгоороо хялбар юм. Намууд квотыг хэрэгжүүлэхдээ өрсөлдөгчөө буулгаж авах, эсвэл улс төрийн нэр хүндээ эргүүлэн авах, сонгогчдын итгэл үнэмшилийг сэргээх, өрсөлдөгч нам нь квотыг хэрэгжүүлж эхэлбэл өрсөлдөж хэрэгжүүлэх, эмэгтэйчүүдийн дэмжлэгийг авах замаар олон сонгогчидтой болох зэрэг стратегийн зорилгоор ихэвчлэн уг квотыг хэрэгжүүлдэг байна¹⁷. Монголд намын сайн дурын квотыг хэрэгжүүлэх оролдлогууд бага багаар гарч байна. Улс төрийн намуудаас Ардчилсан Намын дэргэдэх “Ардчилсан эмэгтэйчүүдийн холбоо” нь удирдах байгууллагадаа 20 хувийн квот тогтоосон бөгөөд уг квотоор тус намын Үндэсний Зөвлөлдөх Хороонд 32 эмэгтэй гишүүн сонгогдох болжээ. Мөн УИХ-ын болон орон нутгийн

¹⁷Krook M. L.2009. Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide, 3-35. Oxford University Press

сонгуулиудад тодорхой тооны эмэгтэй нэр дэвшигчид оролцож ирсэн Монгол Ардын Хувьсгалт Намын дэргэд “Монголын ардчилсан социалист эмэгтэйчүүдийн холбоо” үйл ажиллагаа явуулдаг. Тус холбооноос 2005 оны зургадугаар сард хуралдсан МАХН-ын XXIV Их хурлаар “Намын бүх шатны сонгуульт байгууллагад нэр дэвшигчдийн 25-иас доошгүй хувь нь эмэгтэйчүүд байна” гэсэн заалтыг намын дүрмэнд оруулан батлуулжээ. Хөдөлмөрийн Үндэсний 2018 оны 3 дугаар сарын 25-ны ээлжит бус их хурлаар батлагдсан Намын дүрмийн 4-р бүлэгт намын удирдлага хэсэгт мөн тус намын их хурлын төлөөлөгчдийг сонгохдоо 30-аас доошгүй хувь нь эмэгтэй гишүүн байх зарчмыг баримтална гэсэн заалт оруулсан байгаа юм¹⁸.

Суудал хадгалах квот нь хууль тогтоох байгууллагад төлөөлөл болох эмэгтэйчүүдэд зориулан тодорхой хэмжээний суудал шууд хуваарилан өгөхийг хэлнэ¹⁹. Үүнийг Үндсэн хуулиар болон өөр бусад хууль тогтоомжуудаар зохицуулдаг билээ. Суудал хадгалах квот өнөөгийн манай улс төрийн тогтолцоонд хараахан нэвтрээгүй байна.

Одоогоор дэлхийн улс орнуудын квот хэрэгжилтийн үр дүнг харвал 1997-2018 оны хооронд квоттой орнуудын парламент дах эмэгтэй төлөөлөл 12% байснаа даруй 2.1 дахин нэмэгдэж 25.5%-д хүрчээ.²⁰ “Мөн энэ хооронд 100 гаруй улс жендерийн квотыг нэвтрүүлсэн нь сүүлийн 30 жилд улс төрд гарсан маш том үйл явдал, хөгжил болж байна”²¹ гэж квотын судлаачид дүгнэсэн байна. Гэхдээ улс орнууд квотыг хэрэгжүүлэх бодит хөшүүрэг механизмыг мөн хуульчилдаг болохыг анхаарах нь зүйтэй. Монгол дах квотын хэрэгжилтийг дүгнэж үзвэл дараахь байдал ажиглагдаж байна.

1. Сонгуулийн тогтолцоо

Монгол улсад хуульчилсан квот үйлчилж байгаа ч сонгуулийн тогтолцоо нь квотыг хангах, дэмжих чиглэлд төдийлөн ээлтэй биш харагдаж байна. Тухайлбал, 1992 оны УИХ-ын олон мандаттай томсгосон тойргоор, 2000-2004 оны сонгууль 1

¹⁸ <http://www.hunnam.mn/>

¹⁹ Krook M. L. 2009. Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide, 3-35. Oxford University Press

²⁰ Inter-Parliamentary Union. 2021. Women in Politics: new data shows growth but also setbacks available at <https://www.ipu.org/news/women-in-politics-2021>

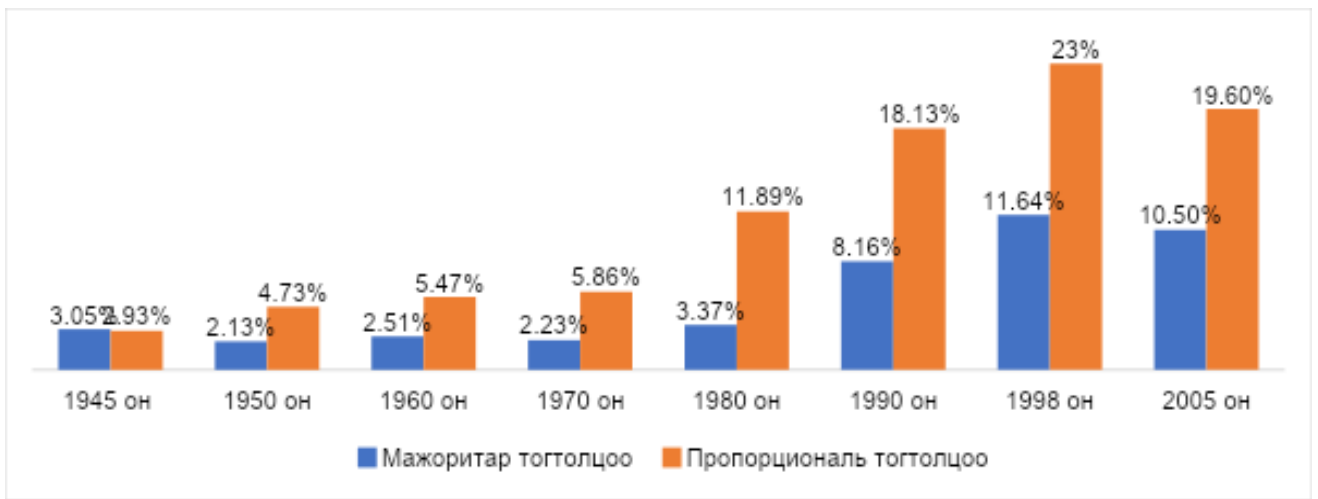
²¹ Hughes, M. M. and Krook, M. L. and Paxton, P. 2015. Transnational Women’s Activism and Global Diffusion of Gender Quotas. *International Studies Quarterly* 59, 357-372

мандаттай 76 тойргоор явагдсан. Хуульчилсан квотыг 2005 оны Сонгуулийн тухай хуулинд тусгасан хэдий ч удаах сонгууль буюу 2008 оны сонгуулийг олон мандаттай томсгосон 26 тойргоор хийж 3 эмэгтэй гишүүн сонгогдсон нь нийт гишүүдийн 3.9%-тэй тэнцэх болсон. Харин 2012 оны сонгуулийг олонхийн болон хувь тэнцүүлсэн тогтолцоог хослуулан зохион байгуулж нийт сонгогдсон эмэгтэй гишүүдийн тоо 10-д хүрсэн нь (1 гишүүн сүүлд нэмэгдэж) 1992 оноос хойш байгаагүй амжилт юм. Мөн парламентын түүхэнд 1992 оноос хойш холимог хэлбэрээр хийсэн анхны сонгууль болж томсгосон мажоритар 26 тойргоос 48 нэр дэвшигч, 28 нэр дэвшигчийг намын жагсаалтад бичигдсэн дарааллаар пропорциональ хэлбэрээр сонгожээ. Холимог тогтолцоо нь олонхын дүрмээр суудал хуваарилахад үүссэн пропорциональ бус үр дүнг хувь тэнцүүлэх замаар залруулдаг. Удаах 2016 оны сонгуулийг 1 мандаттай 76 тойргоор, 2020 оны сонгуулийг 2-3 мандаттай томсгосон 29 тойргоор тус тус зохион байгуулсан.

Ийнхүү УИХ-ын сонгуулийг нийт 8 удаа зохион байгуулсан боловч квотын хууль батлагдсанаас хойш ердөө цор ганц удаа холимог хувь тэнцүүлэх байдлаар сонгууль явуулснаас бусад цаг хугацаанд байнга мажоритар 1 мандаттай, эсвэл томсгосон олон мандаттай тогтолцоог ашиглаж сонгууль явуулсаар байгаагийн үр дүнд МАН эсвэл АН гэсэн 2 намын хооронд улс төрийн гол өрсөлдөөн явагдаж дээрх намууд бараг энэ тоглоомын дүрэмдээ хэт дадлагажаад байгаа мэт дүр зураг харагдаж байна. Транспаренси Интэрнэшнл байгууллагын 2017 оны авлигын төсөөллийн индекст Монгол Улс 180 орноос 103-т жагссан байх ба 0 (авлига их)-ээс 100 (авлига бага) оноо авахаас 30 оноо авчээ²². Учир нь намууд Азийн сангаас 2010 онд хийсэн судалгаагаар авлигад өртсөн байдлаараа 16 байгууллагын 5-рт жагссан байдаг бол 7 жилийн дараа 2-рт жагсах болжээ. Гэтэл хуульчилсан квотыг хэрэгжүүлж буй ихэнхи орнууд сонгуулиа пропорционал тогтолцоогоор зохион байгуулж мөн нэр дэвшигчийн хаалттай жагсаалтыг ашигладаг байна.

График 3. Дэлхий дахин дахь сонгуулийн тогтолцоо ба эмэгтэйчүүдийн төлөөлөл

²² Ардчилал ба Сонгуулийн Тусалцааны Хүрээлэн.ба, Нээлттэй Нийгэм Форум.2018.Монголын улс төрийн санхүүжилтийн эрх зүйн орчин. УБ

Дээрх графикт үзүүлсэнчлэн судлаач П.Норрисын судалгаагаар парламент дахь эмэгтэйчүүдийн төлөөллийн дундаж нь 2005 оны байдлаар:

- Сонгуулийн мажоритар тогтолцоотой 72 улсад 10.5%,
- Холимог тогтолцоотой 36 улсад 13.6%,
- Пропорционал тогтолцоотой 67 улсад 19.6% байна.

Тэр дундаа олон мандаттай том тойргийн (Block vote) тогтолцоотой 10 улсад эмэгтэйчүүдийн төлөөллийн дундаж 7.4% байжээ²³.

2. Нэр дэвших үйл явц

Монгол улсын сонгуулийн тогтолцоо нь өөрөө квотыг хэрэгжүүлэх талд үйлчлэх байдал нь тун сул байгаа тухай дээр дурьдсан. Гэвч холимог тогтолцоогоор зохион байгуулсан 2012 оны сонгуулиар намуудын нэр дэвшигчийн жагсаалтад эрэгтэй, эмэгтэй нэр дэвшигчдийг эрэмбэлэх дүрэм үйлчилдэггүйн сацуу нэр дэвших үйл явц нам дотор хэрхэн зохион байгуулагддаг тухайд тодорхой зохицуулалт байхгүй, эмэгтэй, эрэгтэй нэр дэвшигчдийн эдийн засгийн чадавхи ихээхэн нөлөөтэй байгаа нь харагдаж байна.

Тэгвэл олон улсад нэр дэвшүүлэх үйл явцад тогтсон тодорхой дүрэм журам ашигладаг. Тухайлбал, нэр дэвшигчийн жагсаалтанд босоо болон хэвтээ эрэмбэлэх дүрмийг ашиглана. Босоо эрэмбэлэх дүрмээс тодруулбал:

1. “Судалт тахь буюу зиг заг хувилбар”-нэр дэвшигчийн жагсаалтад эрэгтэй, эмэгтэй нэр дэвшигчдийг сөөлжилж бичнэ. Энэ аргыг ногоон нам болон

²³ <https://ikon.mn/opinion/1v01> Э.Гэрэлт-Од, Д.Бямбажав, 2020.04.23

социал демократ чигийн намууд их ашигладаг. (Боливи, Коста Рика, Эквадор, Франц, Кения, БНСУ, Лесото, Ливи, Никарагуа, Сенегал, Тунис, Зимбабве)

2. Жагсаалтын эхний 2 нэр дэвшигч ижилхэн хүйстэй байж болохгүй (Бельги)
3. Нэр дэвшигчийн жагсаалтын дарааллын 5 хүн тутамд 40:60 харьцааг баримтлах (Испани)
4. Гурван нэр дэвшигч бүрийн 1 нь эмэгтэй байх (Аргентин, Индонези, Серби, Тимор-Лесте)²⁴ гэх мэт.

Гэтэл одоогоор манайд энэ эрэмбийн дүрэм огт байхгүй байгаагаас гадна намуудын санхүүжилт ихээхэн далд хэлбэртэй, үүнээс улбаалаад эмэгтэйчүүд улс төрд тэгш нөхцөлөөр оролцож өрсөлдөх боломж хязгаарлагдмал байгаа явдал юм. Сонгуульд нэр дэвшихийн тулд эмэгтэйчүүд, залуучууд янз бүрийн бэрхшээлтэй тулгардаг ба түүний дотор эдийн засгийн нөөц боломж хомс байдаг нь гол бэрхшээл болж байна. Одоогийн УИХ-ын 76 гишүүдийн 13 нь эмэгтэй гишүүн байгаа ба манай улс эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоогоор дэлхийн 144 орноос 107-д жагсаж байна. Улс төрийн намын тухай хуульд жендерийн тэгш байдлын зарчмыг баталгаажуулсны зэрэгцээ насаар ялгаварлахгүй, адил тэгш боломж олгох тухай тусгасан байдаг. Түүнчлэн нам, эвслээс нэр дэвшиж байгаа нэр дэвшигчийн 20- иос доошгүй хувь нь аль нэг хүйсийн нэр дэвшигч байна (СТХ-ийн 126.2 дахь хэсэг) гэсэн хуулийн заалт байвч, сүүлийн сонгуулиудын жишээнээс харахад намууд жендерийн квотыг зөрчөөгүй боловч эмэгтэй нэр дэвшигчдийг сонгогдох магадлал багатай тойргуудад өрсөлдүүлсэн нь бодит байдалд жендерийн тэгш байдлыг хангах улс төрийн хүсэл зориг дутаж буйн илрэл болно²⁵.

3.Квотыг хэрэгжүүлээгүй нөхцөлд авах хориг арга хэмжээ

Монгол улсад аливаа улс төрийн намын хувьд квотыг хэрэгжүүлээгүй нөхцөлд авах хариуцлага, хориг арга хэмжээ одоогоор тодорхой төлөвшөөгүй байна. Одоогоор олон улсад квотыг хэрэгжүүлээгүй тохиолдолд: (1) нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг сонгуулийн менежментийг хариуцдаг нэгж хүлээн авахгүй байх, (2) санхүүгийн торгууль ногдуулах ба урамшуулал олгох гэсэн хоёр механизмыг хэрэгжүүлж байна²⁶.

²⁴Inter-Parliamentary Union. 2014. Atlas of Electoral Gender Quotas. Geneva: Inter-Parliamentary Union

²⁵ <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/political-finance-in-mongolia-MN.pdf>

²⁶ Inter-Parliamentary Union. 2014. Atlas of Electoral Gender Quotas. Geneva: Inter-Parliamentary Union

Харин манай улсын хувьд УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулинд квот хангаагүй нөхцөлд авах арга хэмжээний тухай заалт үгүйгээс гадна ерөнхий татгалзах үндэслэлүүдийг оруулсан байна. Үүнд:

- 33.1.1. Энэ хуульд заасан хугацаанд нэр дэвшүүлэх ажиллагааг явуулаагүй;
- 33.1.2. Энэ хуульд заасан нэр дэвшигчид тавигдах шаардлагыг хангаагүй;
- 33.1.3. Өөр намын гишүүнийг нэр дэвшүүлсэн зэрэг заалтаар хязгаарлагджээ.

ДҮГНЭЛТ

Монголын эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог квотын механизмаар хангах бодлого, үйл явцын хэрэгжилтэд хийсэн судалгааны явцад Монгол Улс нь квотыг нэвтрүүлэх тал дээр хууль эрх зүйн орчин хангалттай бүрдсэн боловч квотыг хэрэгжүүлэх зохицуулалт дутагдалтай байгаа нь харагдаж байна. Улмаар хуульчилсан квотыг 2005 оноос эхлэн нэвтрүүлсэн ч дэлхийн зорилтот парламентын гишүүдийн 30% эмэгтэй гишүүдээр бүрдүүлэх гэсэн үзүүлэлтээс харьцангуй хоцрогдолтой төдийгүй уг үзүүлэлтээр 2021 оны Азийн орнуудын дундаж төлөөллийн хувь болох 20.4%-д ч хүрээгүй байна.

Квот нэвтрүүлэх эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн хэдий ч квотыг хэрэгжүүлэх хөшүүрэг механизмууд байхгүй. Батлагдсан хууль эрх зүйн бичиг баримтуудыг харахад чамгүй урт жагсаалт гарах хэдий ч Монгол Улсад хэрэгжүүлж буй квотын цаана дүр эсгэх сэдэл (*empty gestures*) байгааг нотлоход хялбар байна. Аливаа хуулийг хэрэгжүүлэхэд дагалдах хуулиуд батлагдаж, хэрэгжүүлэх механизмуудыг тодорхой байх шаардлагатай байдаг. Монгол улсын хувьд хэдийгээр хуульчилсан квоттой боловч Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хуулинд улс төрийн намаас нэр дэвшүүлэх эмэгтэй нэр дэвшигчийн нэрсийн жагсаалтыг эрэмбэлэх заалт, нэр дэвшигчийг бүртгэх, нэр дэвшигчийг бүртгэхээс татгалзах үндэслэлд квотын тухай зүйл заалт байхгүй, квотыг хэрэгжүүлээгүй тохиолдолд авах хориг арга хэмжээний тухай зохицуулалт байхгүй, нэр дэвшигчийг бүртгэхээс татгалзах заалтанд дурьдагдаагүй байна.

Монголд улс төрийн намын санхүүжилт далд байдаг тухай Транспаренси Интэрнэшнл байгууллагын 2017 оны авлигын төсөөллийн индекст дурьдсанчлан намуудын санхүүжилт жендерийн квотын хэрэгжилтэнд ч саад бэрхшээл учруулж

байна. Иймээс улс төрийн намын тухай хуулинд нэмэлт өөрчлөлт оруулах замаар намуудын санхүүжилтийг ил тод болгох суурь механизмыг төлөвшүүлэх шаардлагатай байна.

Сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөх, квотыг хэрэгжүүлэх болон бусад улс төрийн намуудын төлөөллийг хангах пропорциональ тогтолцоог цаашид нэвтрүүлэх бодит шаардлага бий болжээ. Энэ чиглэлд Сонгуулийн Ерөнхий Хороо аливаа нам эвслээс ангид ажиллах чиг үүрэг бүхий байгууллагын хувьд квотыг хариуцсан нэгж байгуулан ажиллаж сонгуулийн үед квотын хэрэгжилтийг хангах, хориг арга хэмжээ авах, мөн урамшуулал, хяналт тавих тогтолцоог бүрдүүлэх боломж харагдаж байна.

Улс төрийн нам, улс төрийн элитийн түвшинд, мөн эмэгтэйчүүдийн байгууллагуудад хандсан квотыг тойрсон эрдэм шинжилгээ, судалгаа, ухуулан таниулах үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх, иргэний нийгмийн идэвхитэй дуу хоолойг бэхжүүлэх шаардлага тулгамдаж байгааг тэмдэглэн хэлэх байна.

НОМ ЗҮЙ

Монгол Улсын Үндсэн Хууль. 1992.УБ

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Анхдугаар Үндсэн Хууль. 2007.УБ

Цэцэгжаргал Ц., 2009. ХХ зууны Монголын эмэгтэйчүүд ХХ зуунд хувьсал, өөрчлөлт. УБ

Монгол Улсын УИХ-ын Сонгуулийн тухай хууль. 2005. УБ

Ардчилал ба Сонгуулийн Туслалцааны Хүрээлэн.ба, Нээлттэй Нийгэм Форум.,2018. Монголын улс төрийн санхүүжилтийн эрх зүйн орчин. УБ

Одгэрэл Б., 2014.Улс төрийн шийдвэр гаргах түвшинд Монголын эмэгтэйчүүдийн оролцоо: төлөв байдал, чиг хандлага харьцуулсан шинжилгээ). УБ

Төгөлдөр Я.,2013. Монголын эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцооны хөгжил, хандлага. УБ

Krook M. L.2009. Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide, 3-35. Oxford University Press

Alan J. K. Sanders. 2017 Historical Dictionary of Mongolia. 882-889. Boulder: Vol II. (Fourth Edition)

United Nations Development Fund for Women: Country Report. 2001. Country Report. 53-63. New-York-UN

- Tsetsejargal Ts. Women's NGO in Mongolia and their role in Democratization, VNU Journal of Social Sciences and Humanities 28, No.5E (2012)1-12
- World Economic Forum.2020. 2021. The Global Gender Gap Report. Geneva: World Economic Forum
- Inter-Parliamentary Union. 2021. Women in Politics: New data shows growth but also setbacks available at <https://www.ipu.org/news/women-in-politics-2021>
- Dahlerup, Drude and Freidenwall, Lenita. 2005. Quotas as a Fast Track to Equal representation for Women: Why Scandinavia is No Longer the Model.International Feminist Journal of Politics. Vol 38 no3 available at https://www.researchgate.net/publication/248994967_Quotas_as_a_Fast_Track_to_Equal_Representation_for_Women_Why_Scandinavia_Is_No_Longer_the_Model
- Inter-Parliamentary Union. 2021. Women in Politics: new data shows growth but also setbacks available at
- Hughes, M. M. and Krook, M. L. and Paxton, P. 2015. Transnational Women's Activism and Global Diffusion of Gender Quotas. International Studies Quarterly 59, 357-372
- Inter-Parliamentary Union. 2014. Atlas of Electoral Gender Quotas. Geneva: Inter-Parliamentary Union
- <http://www.hunnam.mn/>
- <https://ikon.mn/opinion/1v0l> Э.Гэрэлт-Од, Д.Бямбажав , 2020.04.23
- <https://www.ipu.org/news/women-in-politics-2021>
- Otgoo Jargal. 2012. Mongolian Women's Participation in Politics. Available at <https://futurechallenges.org/local/mongolian-womens-participation-in-politics>
- https://www.researchgate.net/publication/248994967_Quotas_as_a_Fast_Track_to_Equal_Representation_for_Women_Why_Scandinavia_Is_No_Longer_the_Model
- <https://www.ipu.org/news/women-in-politics-2021>